

VEDECKÝ ZBORNÍK MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU

26

**UKRAJINCI V PRIHRANIČNÝCH OBLASTIACH KARPÁT:
PROBLÉMY AKULTURÁCIE, ASIMILÁCIE, IDENTIFIKÁCIE**

Materiály medzinárodnej vedeckej konferencie
Svidník, 17. – 18. júna 2011

Hlavný redaktor a zostavovateľ: **Miroslav SOPOLIGA**

Svidník
2011

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

26

**УКРАЇНЦІ В ПРИКОРДОННИХ ОБЛАСТЯХ КАРПАТ:
ПРОБЛЕМИ АКУЛЬТУРАЦІЇ, АСИМІЛЯЦІЇ, ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Матеріали міжнародної наукової конференції
Свидник, 17 – 18 червня 2011 р.

Головний редактор та упорядник: **Мирослав СОПОЛИГА**

Свидник
2011

Konferencia sa konala v rámci 57. Slávností kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky pri príležitosti 55. výročia vzniku SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

Конференція відбулася в рамках 57 Свята культури русинів-українців Словацької Республіки з нагоди 55-ї річниці виникнення СНМ – Музею української культури у Свиднику.

Hlavný organizátor konferencie:

Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Головний організатор конференції:

Словацький національний музей – Музей української культури у Свиднику

Spoluorganizátori:

Asociácia ukrajinistov Slovenska

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity – Katedra ukrajinistiky IRUS

Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky

Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

Співорганізатори:

Асоціація україністів Словаччини

Філософський факультет Пряшівського університету – Кафедра україністики ІРУС

Союз русинів-українців Словацької Республіки

Товариство приятелів Музею українсько-руської культури у Свиднику

Všetky práva vyhradené.

Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat' bez súhlasu majiteľov práv.

Za ich obsah a jazykovú stránku zodpovedajú autori.

Editor: Miroslav SOPOLIGA

© Miroslav SOPOLIGA a autori jednotlivých príspevkov

Redakčná rada: Ľubica BABOTOVÁ, Ľubomír BELEJ, Marián GAJDOŠ, Irina Liuba HORVAT, Mikuláš MUŠINKA, Ladislav PUŠKÁR, Miroslav SOPOLIGA, Jozef VARCHOL, Bohdana MARECOVÁ

Recenzenti: Ľubica BABOTOVÁ, Ladislav PUŠKÁR

Vydali: Tlačiareň Svidnícka, s.r.o. pre SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku a Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry.

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR - program Kultúra národnostných menšín 2011

Vydanie prvé

ISBN 978-80-89392-42-1

Konferencia sa konala v rámci 57. Slávností kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky pri príležitosti 55. výročia vzniku SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

Конференція відбулася в рамках 57 Свята культури русинів-українців Словацької Республіки з нагоди 55-ї річниці виникнення СНМ – Музею української культури у Свиднику.

Hlavný organizátor konferencie:

Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Головний організатор конференції:

Словацький національний музей – Музей української культури у Свиднику

Spoluorganizátori:

Asociácia ukrajínistov Slovenska

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity – Katedra ukrajistiky IRUS

Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky

Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku

Співорганізатори:

Асоціація українців Словаччини

Філософський факультет Пряшівського університету – Кафедра україністики ІРУС

Союз русинів-українців Словацької Республіки

Товариство приятелів Музею українсько-руської культури у Свиднику

Všetky práva vyhradené.

Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat' bez súhlasu majiteľov práv.

Za ich obsah a jazykovú stránku zodpovedajú autori.

Editor: Miroslav SOPOLIGA

© Miroslav SOPOLIGA a autori jednotlivých príspevkov

Redakčná rada: Ľubica BABOTOVÁ, Ľubomír BELEJ, Marián GAJDOŠ, Irina Liuba HORVAT, Mikuláš MUŠINKA, Ladislav PUŠKÁR, Miroslav SOPOLIGA, Jozef VARCHOL, Bohdana MARECOVÁ

Recenzenti: Ľubica BABOTOVÁ, Ladislav PUŠKÁR

Vydali: Tlačiareň Svidnícka, s.r.o. pre SNM – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku a Spoločnosť priateľov Múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry.

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR - program Kultúra národnostných menšín 2011

Vydanie prvé

ISBN 978-80-89392-42-1

ЗМІСТ

Вступ	13
3 відкриття конференції	
Голодняк, Я. (приклад міста Свідник): Привітання	15
Бенч, О. (генеральний консул України в Пряшеві): Організаторам і учасникам Міжнародної конференції «Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акумуляції, асиміляції, ідентифікації»	17

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ (перше)

Тараненко, О.: Національна політика Росії як один із чинників прискорення культурно-мовної асиміляції українських етнічних меншин	19
Гальчак, Б.: Лемківські перспективи на ХХІ століття	29
Гайдош, М.: Українська національна рада Пряшівщини – спроба про рівноправне становище національностей на Словаччині	41
Белей, Л.: Псевдонауковий дискурс етно-мовної ідентифікації населення прикордонних районів Карпат постоталітарної доби	52

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ (друге)

Піпаш, В.: Політичний підтекст «русинського питання» у Закарпатті	59
Штець, М.: До питання кодифікації «русинського мови»	74
Бача, Ю.: Художнє слово в боротьбі... ..	86

Секція: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІСТЬ, ПОЛІТИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

Кожолянко, Г.: Українці-русини Галичини і Буковини: історія – сучасність	98
Горват, Л.: Українці північно-західної Румунії: інтеграція чи асиміляція	112
Курінний, О.: Асиміляція й деформація ідентичності русинів-українців Карпат – як чинник нівелювання прав української національної меншини (корінного народу)	120
Конєчни, С.: Економічні аспекти в розвитку національної структури населення північно-східної Словаччини	137
Шмигель, М.: Діяння бандерівців на північно-східній Словаччині та їх вплив на ситуацію та ідентифікацію русько-української меншини в післявоєнні роки	150
Слабик, А.: Служба Безпеки у контексті проблематики контактів українського населення Підкарпаття із земляками за кордоном після 1956 року	165

АСИМІЛЯЦІЯ Й ДЕФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ КАРПАТ — ЯК ЧИННИК НІВЕЛЮВАННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ (КОРІННОГО НАРОДУ)

ОЛЕКСІЙ КУРІННИЙ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»,
м. Київ, Україна**

Даний матеріал з огляду на специфіку сформульованої теми передбачає дві мети дослідження. Перша мета полягає у встановленні природи, причин, напрямку та масштабів добровільної асиміляції русинів-українців Східної Словаччини наприкінці XVIII – в першій чверті XX століття, а також обумовленої діями держави та подеколи примусової денаціоналізації українців починаючи з 20-х рр. XX століття – задля якомога точнішого визначення чисельності осіб, які мають східнослов'янське русько-українське етнічне походження. Логічно зумовлена нею, друга мета полягає у коригуванні історичних меж та площі етнічних теренів автохтонного східнослов'янського населення Східної Словаччини. Важливість теми зумовлюється тим, що саме проблема дійсного числа осіб з русько-українським етнічним корінням в сусідніх із Україною прикарпатських державах (Словаччині, Польщі, Румунії) має вирішальний вплив на правосуб'єктність русько-української спільноти в цих державах і на дієвість реалізації русинами-українцями індивідуальних прав національної меншини і колективних прав корінного народу. Тому заявлені цілі роботи у підсумку сприятимуть засвідченню правомірності претензій русинів-українців Східної Словаччини на статус корінного народу держави з повним обсягом приналежних такої спільноті прав включно із правом на самовизначення.

З огляду на наукову значущість (у контексті історії, етнографії, філології, права) теми роботи, а також з урахуванням політичної суперечливості проблематики русинства – постає необхідність уточнення термінології. Зокрема, з міркувань зручності у дослідженні використано термін «русини-українці» (з історично вживаним українськими науковцями та політичною елітою прикметником «русько-український») щодо східнослов'янського населення Словаччини, а також «рутени» – як синонімічний термін на позначення даного населення доби Австро-Угорщини. Наукова правомірність категорії «русини-українці» обумовлена спадковістю й неперервністю проживання автохтонного східнослов'янського населення на своїх етнічних теренах; його невідривності від решти русинів-українців Карпат та світового українства, чиї пращури іще три століття тому на Наддніпрянщині та півстоліття тому в Галичині¹ використовували щодо себе етнонім «русини» та пам'ятають і понині про своє «руське» походження. До того ж етнонім «русини-українці» вже має усталену традицію використання представниками україноцентричної

¹ СУБТЕЛЬНИЙ, О. Україна. Історія. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с. – С. 453.

течії Словаччини як у науковій², так і в організаційно-політичній сферах³. У цій статті сучасний залишковий ареал русинів-українців Словацької Республіки для спрощення термінологічно обмежено Пряшівщиною, тоді як значно ширші етнічні землі рутенів Королівства Угорського до рік Пограду, Ториси й Горнаду, включно з долинами рік Топлі, Ондави і Лаборця (Свіржави), й до міст Левоча, Пряшів, Гельниця, Будимир, Кошиці – території, що охоплюють як гірські карпатські масиви, так і прилеглі до них землі на південь від Карпат і були асимільовані словаками та угорцями у XIX ст., – називатимуться Східною Словаччиною.

Специфічні риси денационалізації русинів-українців Східної Словаччини

Мета роботи щодо уточнення числа русинів-українців і осіб східнослов'янського походження у Східній Словаччині та окреслення дійсних меж їхньої етнічної території зумовлена низкою особливостей словацьких русинів-українців, насамперед динамікою, характером і наслідками їх асиміляції, – що відрізняє їх від інших українських діаспорних груп та іредент у сусідніх з Україною державах і має важливе значення для з'ясування напряду і наслідків етнополітичних процесів на західних теренах розселення українців. Розглянемо ж детальніше особливості асиміляції русинів-українців Східної Словаччини.

1. *Словакізація* русинів-українців, на відміну від русифікації, полонізації, мадяризації і романізації, впродовж бездержавного періоду співіснування русинів-українців і словаків (з кінця XVIII – до оформлення кордонів Словаччини) – була значною мірою **природною, ненасильницькою та добровільною**, зумовленою переважно об'єктивними чинниками історичного, етномовного та суспільно-політичного характеру. Основними з них стали сусідство і взаємопроникнення етнічних теренів, дифузне розташування окремих поселень русинів і словаків («через-

² Národnostná menšina pred zánikom? [Text] : Štatistický prehľad rusinsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881 – 2001 / Mikuláš Mušínska, Alexander Mušínska ; Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín. – Minoritas [etc.]. – Prešov: [s. n.], 2011. – 618 s.; Бача Ю., Ковач Р., Штець М. Чому, коли і як? Запитання й відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини / Вид. 3-є, доповн., переробл. Підгот. Ю. Бача. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2008. – 84 с. – С. 4, 8, 18-19, 34, 38, 56-57, 63.

³ Щодо прикладів вживання етноніму «русини-українці» див. також: Сополіга М. 35 років Музею української культури у Свиднику. Видання перше. – Кошиці: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – 192 с. – С. 6; Džupinková Z. Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidniku (Bibliografický súpis článkov č. 1 – 10). – Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2010. – 192 s. – S. 3.

Після довгих дискусій національно свідомо інтелігенція Пряшівщини вирішила не відмовлятися від української ідентичності і при цьому не заперечувати традиційний етнонім русинів, тобто піти шляхом галицьких народовців кінця XIX і початку XX ст. (І. Франко, М. Грушевський та ін.), які паралельно застосовували етнонім «русин» і «українець» у формі «русини-українці». Кожен може вважати себе русином або українцем, однак тут не йдеться про дві, а про одну спільну національність. Позачерговий з'їзд КСУТ (Культурний союз українських трудящих) 20 січня 1990 року змінив назву організації на Союз русинів-українців Чехословаччини. Див.: Мушинка М. Політичне русинство на сучасному етапі // Народна творчість та етнографія. – К.: НАН України, 2009. – № 4-5. – С. 47-58. – С. 55. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/20364/06-Mushynka.pdf?sequence=1>.

полосне» за А. Петровим), багатосотлітнє мирне співіснування обох народів на одній території за відсутності значних антагонізмів на національному підґрунті – що спричинило формування широкої смуги перехідних говірок між руськими й східнослов'янськими діалектами, а також появу значної групи колись східнослов'янського населення з невизначеною національною самосвідомістю. Інші чинники визначили напрям асиміляції: зменшення людності й зміна соціального складу сіл, раніше значно більш ізольованих, економічна відсталість та переважно сільськогосподарська зайнятість русинів-українців порівняно з словаками⁴, пасіонарність, асиміляторська потужність словаків, завершення національного пробудження словацької нації вже в 60-х рр. XIX століття, престижність та «вищість» словацької мови для східних слов'ян Королівства Угорського і навіть Галичини у XIX столітті⁵. Варто лише зазначити, русини-українці Словаччини не зазнали ані Голодоморів як геноцидів (на відміну від українців Наддніпрянщини й Кавказу), ні масової депортації усієї спільноти як злочину супроти людства (на відміну від українців Польщі, на що звертає увагу В.М. Кабузан)⁶, ні одномоментного насильницького примушування до зміни самоідентифікації (як-от, при масовій видачі українцям Кубані і Кавказу паспортів з російською національністю⁷, примусовому записі білорусами полісько-українського населення Берестейщини⁸). За своїм природним і ненасильницьким характером словакізація русинів-українців подібна лише до асиміляції білорусами полісько-українського населення Берестейського, Пружанського, Пінського й півдня Мозирського повітів білоруських губерній у 70-80-х рр. XIX століття.

2. Словакізація русинів-українців на відміну від асиміляції українців Слобожанщини й Північного Кавказу, Берестейщини та Холмщини XX століття – була **невпинною і рівномірно поступальною**, із певними «критичними точками» (як-от, депортація українців у 1944-1947 рр.⁹ та визнання русинів самостійною

⁴ КАБУЗАН, Н.В. Украинское население Закарпатья // Расы и народы. – М.: Наука, 1986. – Вып. 16. – С. 104–117. – Режим доступу: <http://www.mankurty.com/zakarpacie.html>.

⁵ ПЕТРОВ, А.Л. Материалы для истории Угорской Руси. Т. VI.: Пределы угорской речи в 1773 г. по официальным данным. Исследования и карты. – СПб.: Типография Министерства Путей Сообщения (Товарищества И.Н. Кушнерев и Ко), 1911. – 348 с. – С. 100 – 110.

⁶ КАБУЗАН, В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса / В.М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с. – С. 381.

⁷ ІВАНИШИН, В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 218 с. – С. 54; Вівчарик М.М. Україна: від етносу до нації: Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 239 с. – С. 159.

⁸ ІВЧЕНКО, А. Интер'ю з українською письменницею з Берестейщини Наталкою Бабіною // Post-Поступ. – 2008. – №7(27). – Режим доступу: <http://www.haidamaka.org.ua/0173.html>; Гаврилюк Ю. Берестейщина – регіон в лабетах геополітики // Український альманах 2004. – Варшава, 2004. – 344 с. – С. 259-267. – Режим доступу: <http://ukrainaforever.narod.ru/berestejchina.html>.

⁹ Насильницька депортація понад 488 тис. українців з Польщі до УРСР не могла лишитись непоміченою русинами-українцями Чехословаччини, оскільки піддані депортації лемки масово тікали до своїх побратимів на Пряшівщину, звідки їх депортувала влада ЧСР з використанням військової сили. – Див.: Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce

національністю в 1989–1991 р.¹⁰), зумовленими політикою держави щодо них і зовнішніми обставинами.

3. Словакізація є безпрецедентною за давністю і тривалістю. Існують вагомі підстави вважати, що словакізація східнослов'янського населення розпочалась **наприкінці XVIII ст.**, адже за даними угорського дослідника Я. Чапловича вже станом на 1822–1829 рр. було словакізовано 152 962 русинів або майже третину їх тодішньої чисельності¹¹. Ця асиміляція лише на кілька десятиліть випередила полонізацію українців Холмщини, яка набула обрисів у 20-30-х рр. XIX століття. Так, станом на 1720 р. на території майбутнього Царства Польського проживало 210 тис. русинів-українців або 10,2% населення; на початку 1760-х рр. там же – 300 тисяч або 10,5%, на початку 1780-х – лише 250 тис. і 10,5%, а станом на 1795–1800 тис. і 12% або 51,5% населення майбутніх Люблінської та Седлецької губерній, у 1858 р. – 452,4 тис.¹² Натомість вже у 1897 р. українці становили лише 335 337 тис. або 3,5% населення Царства Польського: 16,9% у Люблінській губернії і 14% у Холмській¹³ і лише 2,5% населення Королівства Польського

w latach 1921-1989. Wydanie II, poprawione. – Warszawa: TYRSA Sp. z o. o., 2010. – 237 s. – S. 107-108. До того ж у 1947 р. з Чехословаччини на територію Волинської області було депортовано 670 господарств русинів (лемків) Пряшівщини, загалом 3264 особи, більшість яких (1227 родин) згодом повернулась до Словаччини. – Див.: Кабачій Р. Проблеми адаптації переселених з Холмщини та Південної Лемківщини українців у Волинській області (1945-1948 рр.) // Український альманах – 2005. – Варшава, 2005. – С. 157–166. – Режим доступу: <http://www.ethnos.lemky.com/index.php?newsid=75>.

¹⁰ CANEK, D. Roma and Other Ethnic Minorities in Czech and Slovak Schools (1945 – 1998) // Open Society Institute. – 2001 // <http://pdc.ceu.hu/archive/00001746/01/canek.pdf>.

¹¹ Csaplovics J. Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte. – Pest: Verlag v. C. A. Hartleben, 1829. – 345 S. – S. 292–293. Див. також: S. 205, 223.

¹² КАБУЗАН, В.М. – Вказ. праця. – С. 189, 424, 432, 442.

¹³ GAWRYSZEWSKI, A. Ludność Polski w XX wieku, Monografie, 5. – Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego PAN, 2005. – 623 s. – S. 244-246. – Режим доступу: http://www.igipz.pan.pl/wydaw/Monografie_5/rozd8.pdf.

За іншими, заниженими даними, у 1827–1830 рр. з 4 млн. населення Царства Польського українці становили 2,5% – Див. Konstytucja Królestwa Polskiego. – Режим доступу: [docs5.chomikuj.pl/168056890.0.0.Konstytucja-Kr%C3%B3lestwa-Polskiego.doc](http://www.igipz.pan.pl/wydaw/Monografie_5/rozd8.pdf). За іншими ж оцінками чисельність уніатів Царства Польського на початку 1830-х рр. складала 216 тис. (Див. Thaden E.C. Russia's Western Borderlands, 1710-1870. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – P. 151), що узгоджується з відомостями про зменшення впродовж 1815–1860 рр. числа вірян уніатської Холмської дієцезії з 225 до 218 тисяч. (Див.: Bożyk A. Polonizacja Chełmszczyzny i południowego Podlasia w XIX – XX wieku // Nad Bugom i Narwoju. – 05-06.1999. – № 3 (43). – Режим доступу: http://nadbuhom.free.ngo.pl/art_1456.html) і про подальше зростання у 1867-1874 рр. числа вірян Холмської дієцезії за урядовою статистикою з 229082 осіб у 1867 р. до 260156 у 1874 (Див.: Kalendarium – społeczność grekokatolicka (unicka) w Lublinie. – Режим доступу: <http://tnn.pl/pm.2450.html>). Так само за даними дослідника Підлішшя Ю. Гаврилюка, у 1819–1875 роках частка уніатів в Царстві Польському зменшилася з 8% до 4% загалу населення при сповільненому зростанні їх числа з 216 тис. до 260 тис. (Див. Гаврилюк Ю. Холмська Атлантида. Про історичну долю українців Холмщини та Підлішшя (XIX–XX ст.) // День. – 23.09.2005. – № 173. – Режим доступу: <http://www.ethnos.lemky.com/history/219-kholmska-atlantida.html>).

у 1907 р.¹⁴. Словакізація русинів-українців майже на 80 років випередила і асиміляцію поліщуків Берестейщини (посилилась із 1875 р.)¹⁵ і може бути порівняна лише із розтягнутою на 500 років середньовічною романізацією українського населення Молдавського князівства¹⁶.

4. Словакізація русинів-українців показова і за своєю інтенсивністю та наслідками —обсягом втрат українством етнічної території. Зокрема, всі дослідники відзначають **стабільну потужність** цього процесу впродовж більш ніж століття — як з моменту його початку, так і на серединній стадії, і в 20-х рр. XX ст. Найперше у світовій історіографії асиміляцію рутенів словаками було відзначено Я. Чапловичем у 1829 р. «Рутени поступово втрачають багатьох ренегатів частково на користь словаків, частково на користь угорців, тому їхня мова витісняється»¹⁷. Сучасний український науковець, на підставі даних О.Л. Погодіна про втрату в 1870–1900 рр. рутенами 176 поселень на користь словаків — характеризує словакізацію як «інтенсивний процес, до того ж, набагато інтенсивніший, аніж процес русифікації українців у східних районах»¹⁸, у Росії. Посилена словакізацію українства Східної Словаччини і Пряшівщини станом на літо 1938 р.¹⁹ засвідчує й шовіністично налаштований до українців москвофіл²⁰, громадський діяч і публіцист О.Ю. Геровський. Узагальнену оцінку масштабів словакізації та її наслідків на межі XX–XXI ст. було надано В.М. Кабузаном, який визнав усе Закарпаття разом зі Східною Словаччиною «найбільш несприятливим у Західноукраїнському регіоні тереном, де асиміляційні процеси поглинули **більшу частину** наявного на початок XIX ст. українського населення», засвідчивши **різку втрату** української етнічної території у XIX — 30-х рр. XX ст.²¹. В цьому сенсі словакізація цілком співмірна з асиміляцією українців Холмщини, Підляшшя та Берестейщини протягом XIX — на початку XX ст. та зі знищенням української ірреденти у РСФРР у 30-х рр. XX ст. Є вагомі підстави вважати, що

¹⁴ Rozwoj. — 30.04.1907. — № 98. — С. 2. — Режим доступу: www.bc.wimbp.lodz.pl/.../Rozwoj1907_98a.pdf

¹⁵ КЛИМЧУК, Ф.Д. Этническая структура населения Брестской области (к вопросу о «скрытых» этносах) // Гістарычная Брама. — 1999. — № 2-3 (12-13) — Режим доступу: brama.bereza.by.ru/nomer12-13/artic03.shtml

¹⁶ СУЛЯК, С.Г. Осколки Святой Руси. Очерки этнической истории руснаков Молдавии / Науч. ред. П.М. Шорников. — К.: Изд. дом «Татьяна», 2004. — 240 с. — С. 70–81.

¹⁷ CSAPLOVICS, J. Gemälde von Ungarn. Erster Theil. — Pest: Verlag v. C. A. Hartleben, 1829. — 345 S. — S. 223.

¹⁸ ПОНОМАРЬОВ, А.П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1996. — 272 с. — С. 138–139. — Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/book1/lecture05.html>.

¹⁹ ГЕРОВСКИЙ, А. Карпатская Русь в чешском ярме // Пути истории. Общерусское национальное, духовное и культурное единство на основании данных науки и жизни / Под редакцией О.А. Грабаря. Том I. — Нью-Йорк: Изд-во «Свободного слова Карпатской Руси», 1977. — С. 227–229. — Режим доступу: http://ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_jarmo.htm; Геровский А. Борьба чешского правительства с русским языком // Пути истории... Том II. — С. 93–124. — Режим доступу: ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm

²⁰ СТАРИК, В.П. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921 (Частина II: Між націоналізмом і толерантністю). — Чернівці: Прут, 2009. — 185 с. — С. 156.

²¹ КАБУЗАН, В.М. — Вказ. праця. — С. 381.

всі асимільовані терени Східної Словаччини більш ніж втричі перевищують площу відомої з класичної української етнографічної картографії Пряшівщину і співмірні з Надсянням, Підляшшям. За критеріями мови і національності на Пряшівщині вже в 1921 р. зникла компактна русько-українська ірредента²², яка перетворилась на низку розпорошених анклавів із певною їх концентрацією в окрузі Меджилабірці.

5. Проте на відміну від названих вище територій колишньої Російської імперії Східна Словаччина без перебільшення повинна бути визнана «білою плямою» української історичної етнографії, досить досконало пропрацьованої стосовно інших регіонів України. Зокрема, питання етнічного складу регіону та формування групи словаків – греко-католиків (т. зв. «словаків») в сучасній українській етнографічній науці стали предметом уваги лише В.М. Гнатюка і С.Т. Томашівського на початку ХХ ст. В цьому сенсі прикметно, що видатний український вчений і фундатор української картографії С.Л. Рудницький, який наводив дуже точні, доктринально обгрунтовані оцінки дійсного етнічного складу українських регіонів²³ – **помиляється** стосовно українців Східної Словаччини. Встановлюючи завищену у порівнянні з офіційними даними чисельність і частку українського етносу майже для всіх регіонів сучасної України та прилеглих теренів (зокрема, для степових губерній Південного Сходу, Криму, Кубані й Півкавказзя, Донщини і Слобожанщини, Чернігівщини та Полісся, Галичини) він водночас проводить русько-словацьку етнічну межу значно східніше від Я. Чапловича – там, де вона пролягала вже на початку ХХ століття і, ведучи мову про асиміляційні втрати рутенів, жодним чином не згадує словакізацію²⁴. Істотно довше – з моменту пробудження інтересу до Угорської Русі наприкінці ХІХ ст. і впродовж усіх передвоєнних років – вивчення русинів Сходу Словаччини здійснювалося в рамках російській історіографії, прикладами чого є праці О.Л. Петрова²⁵, О.Л. Погодіна, а також карта Д.М. Вергуна²⁶. Однак вже з першої третини ХХ ст. і по сьогодні в рамках як української, так і

²² КАБУЗАН, Н.В. – Вказ. праця.

²³ Так, доктринально підтверджено оцінку С. Рудницьким дійсної частки польського етносу на Холмщині на початку ХХ ст. у 5% населення. – Див. Рудницький С.Л. – С. 240, а також джерела до посилання 13 роботи. Щодо запропонованої вченим оцінки відсотка українців Чернігівщини (85,6% проти 66,4% за переписом 1897 р.) – Див.: Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей. / Под ред. В. П. Семенова. Том VII. Малороссия. – СПб: Изд. А.Ф. Девриена, 1903. – X + 544 с. – С. 98. Щодо дійсної чисельності українців Катеринославщини (80% проти 68,9%) і Таврії (65% проти 42,2%) та їх інтенсивної асиміляції – Див.: Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. – 260 с. – С. 193; Водарский Я.Е., Елисеєва О.И., Кабузан В.М. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков (Численность, размещение, этнический состав). – М.: ИРИ РАН, 2003. – 160 с. – С. 93, 95, 108, 111.

²⁴ РУДНИЦЬКИЙ, С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 412 с. – С.220-263, звернути увагу – С. 231-233.

²⁵ ПЕТРОВ, А.Л. Материалы для истории Угорской Руси. Т. VI.: Пределы угорорусской речи в 1773 г. по официальным данным. Исследования и карты. – СПб.: Типография Министерства Путей Сообщения (Товарищества И.Н. Кушнерев и Ко), 1911. – 348 с. – С. 96 – 99.

²⁶ Зарубежная Русь. Этнографическая карта, составленная Д.Н. Вергуном // Погодин А.Л. Зарубежная Русь. – Петроград: Издание П.П.Сойкина, 1915. – 42 с.

російської етнографії й історичної науки загалом – регіон Східної Словаччини (на противагу Пряшівщині) послідовно піддано забуттю. Політично заангажований «русинським питанням» інтерес до Пряшівщини, але не усієї Східної Словаччини, пробуджується лиш нині.

6. При цьому русини-українці Східної Словаччини є автохтонами на своїй землі, тож русько-українська етнічна група має повне право і всі підстави вважатись корінним народом Словацької Республіки. Географічно Пряшівщина як «стара українська земля» (за С. Рудницьким) межує з Галичиною, ареалом споконвічного проживання українського населення і його убезпечення впродовж Середньовіччя²⁷. Так, історик С. Семенюк, автор українських путівників Словаччиною і Польщею «Українські історичні землі», звертаючи увагу на ідентичність пам'яток матеріальної культури VII-IX ст. на величезному просторі від Влтави (ріка у Чехії, лівий приток Лаби) до Дніпра і від Дунаю до середньої течії Вісли та посиляючись на дослідження словацького мовознавця С. Цамбела (Samuel Czambel), стверджує можливість простеження руської складової впродовж усієї історії Словаччини. У контексті окреслення меж українських етнічних земель С. Семенюк визнає найбільш повною картою розселення давньоруських племен протягом VII-IX ст. – карту поширення пряшівсько-корчаківсько-зарубінецької культури: «У Словаччині це була не лише територія сучасної Пряшівщини, а й мало не вся ця країна, за винятком її найбільш західного регіону, де тоді проживали морав'яни (чехи)»²⁸. Зазначену концепцію було втілено С. Семенюком у авторській карті «Давня Україна-Русь (V-X ст.)», виданій Фондом «Україна – Русь» (наклад карти – 1 тис. примірників, формат A2). На карті зображено територію розселення давньоруських племен в V-X ст., яка за площею майже втричі більша від сучасної України, і, зокрема, охоплювала більшу частину території Словацької Республіки²⁹.

Чисельність і розселення русинів-українців Словаччини за офіційними даними переписів населення від 1991 і 2001 рр.

На основі вивчення динаміки, масштабів і специфічних рис словакізації українства Східної Словаччини, потенційно можливим стає визначення числа осіб зі збереженою русько-українською мовно-культурною традицією і осіб русько-українського походження. Першочергово варто розглянути офіційні статистичні дані переписів щодо національності (етнонаціональної самоідентичності) населення – як найбільш чіткі і достовірні відомості стосовно чисельності і географії розселення русько-української спільноти Східної Словаччини, і лиш після їх опрацювання звернутись до похідних даних (щодо рідної мови, віросповідання), спроможних забезпечити обґрунтовані оцінки.

Офіційна чисельність осіб русинської та української національності за переписом 2001:

²⁷ РУДНИЦЬКИЙ, С.Л. – Вказана праця. – С.220, 232.

²⁸ ЧАВАГА, К. Західний вектор українського етносу // Львівська газета. – 2008. – Режим доступу: <http://www.vox.com.ua/data/osnovy/2008/04/28/zahidnyi-vektor-ukrainskogo-etnosu.html>.

²⁹ Карта Давня Україна-Русь (V-X ст.) // Дух Воли. – 19.03.2009 (<http://duhvoli.com.ua/index.php?fond=5>).

Згідно із переписом населення у Словацькій республіці від 2001 р., на території двох східних регіонів Словаччини – Пряшівського та Кошицького країв – проживають дві невеликі за чисельністю самостійні (статистично та юридично розмежовані державою) національні меншини: русини (24 201 осіб у державі) і українці (10 814 осіб). При цьому у Словаччині зберігається характерна для всього ХХ ст. тенденція до скорочення у державі офіційного числа українців за національністю – з 13 281 у 1991 р. до 10 814 13 281 у 2001.

Відповідно до офіційних даних перепису українці Словаччини становлять незначну дисперсну меншину, яка за своєю чисельністю (10 814 осіб у 2001 р.) поступається не лише іншим корінним народам (угорці – 520,5 тис.) і традиційним меншинам (цигани – 89,9 тис.), а й новітнім діаспорам (чехи – 44,8 тис.)³⁰. Основна маса українців проживає в районі Меджилабірці та в районах Гуменне – 4,9 тис. осіб (4,3% населення), Свидник – 1,8 тис. (3,9%), Пряшів – 1,6 тис. (0,8%), Бардіїв – 1,6 тис. (2,0%), Кошиці – 1,1 тис. (0,5%), Стара Любовня – 0,7 тис. (1,4%). Більшість із тих, хто при переписі визнав себе русинами, зосереджена в Меджилабірці, а також у Гуменному – 7,8 тис. (6,8%), Свиднику – 3,4 тис. (7,7%), Бардієві – 1,9 тис. (2,3%), Старій Любовні – 1 тис. (2,1%). При цьому в самому місті Меджилабірці українці становлять 6,13%, а русини – 34,16%. У м. Свидник українці досягають 4,07%, а русини – 13,04%³¹. У 2001 р. лише посилилась зафіксована в 1991 році тенденція більшої компактності розселення русинів у порівнянні з українцями, а також більшої концентрації саме русинів в історичних ареалах рутенів – на Північному Сході Словаччини³². У 2001 р. на Пряшівщині нараховується 6 селищ, в яких етнічні українці складають понад 20% і 11 селищ, де понад 10% населення – українці (усього 17 поселень). Русини за даними 2001 р. становлять 24 201 осіб (у 1991 р. було 17 197) досягаючи 10% у 146 населених пунктах, з них є більшістю у 20-ти³³. Водночас українська держава в особі своїх офіційних представників, з огляду на викладення на інтернет-ресурсі Посольства України в Словацькій Республіці³⁴ виключно визнаних сумнівними³⁵ та заниженими³⁶ переписних даних щодо української ідентичності

³⁰ Table 11. Resident population by nationality – 2001, 1991 // Statistical Office of the SR. – Режим доступу: http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/Tabulky/Tabulky_AJ_SODB/tab11.pdf.

³¹ Vybrané výsledky zo sčítania 1991 a 2001 // Infostat Bratislava, 2007. – Режим доступу: <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440705&lstObec=520471>.

³² VOTRUBA, M. Linguistic Minorities in Slovakia // Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe / Ed. C. B. Paulston. – London: Multilingual Matters, 1998. – P. 8. – Режим доступу: <http://www.pitt.edu/~votruba/ssttopics/assets/Votruba%20-%20Minorities%20in%20Slovakia.pdf>.

³³ См.: Gramma G.S. Language policy and language rights in Slovakia. – Barcelona: Mercator, 2006. – 39 pp. – P. 8-9. – Режим доступу: <http://www.ciemer.org/mercator/pdf/wp23eng.pdf>.

³⁴ Українська громада в Словацькій Республіці // Посольство України в Словацькій Республіці – Публікації. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/ua/2667.htm>.

³⁵ VOTRUBA, M. Linguistic Minorities in Slovakia. – P. 5.

³⁶ Council of Europe: Committee of Ministers, European Charter for Regional or Minority Languages: Application of the Charter in the Slovak Republic, 2nd Monitoring Cycle, 18 November 2009, ECRML (2009) 8, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b056022.html> [accessed 12 October 2011]. – P. 5.

осіб і без згадки про русинів – фактично толерує асиміляцію, обмежуючи словацьке українство до 0,2% від чисельності населення.

Формалізований підхід щодо визначення числа русько-українського населення Східної Словаччини тільки відповідно до чітко задекларованої при переписі юридично значущої національної ідентичності – засвідчує дуже малу кількість українців в державі, дещо більше число русинів за самоідентифікацією і значну розпорошеність їх розселення в масштабі Східної Словаччини. Отже, формально мета Словацької Республіки розколоти історично цілісну етнічну групу русинів-українців (рутенів), втілена у визнанні русинів окремою від українців національністю, – була досягнута та довела свою ефективність. Прикметно, що такий підхід було цілковито проігноровано як національною словацькою (жоден зі словацьких географічних і шкільних атласів статистично не розмежовує русинів та українців), так і світовою доктриною картографії, зокрема, угорською: лише один угорськомовний сайт³⁷ (Угорська база даних досліджень Карпатського басейну) містить статистичні за своїм призначенням карти, які наводять відсоток у населенні міст і сіл Словаччини окремо для українців і русинів. Саме тому доцільно розглянути сумарні дані щодо чисельності обох ідентичностей рутенів Словаччини (українців і русинів), а також і розглянути територію їх поширення і домінування – як статично поєднаної групи.

Сумарна чисельність русинів та українців за офіційними даними перепису 2001:

Сумарне число осіб русинської і української національності Словацької Республіки становить – 35 015 осіб або 0,6% населення держави. Ця цифра є широко вживана у науковій доктрині та відображена практично на всіх етнічних картах Словаччини, словакомовних³⁸ і угорськомовних³⁹. Не маючи юридичного значення і не впливаючи на обсяг суб'єктивних прав ані української, ні русинської меншин, зазначена цифра має важливу наукову цінність, адже дозволяє встановити території фактично домінування колись цілісної русько-української спільноти Пряшівщини. Окрім того, широкий її вжиток в атласах і офіційних ресурсах⁴⁰ Словаччини викриває штучність та хибність політики розколу русько-української спільноти. Саме тому підхід щодо статистичного і графічного поєднання українців і русинів, попри певну еволюцію у зв'язку із посиленням пропаганди політичного русинства, цілковито зберігся впродовж останнього двадцятиліття та домінує й понині у західній картографії (англомовній, а також словацькій та угорськомовній). Зокрема, при

³⁷ Az ukrán nemzetiségű népesség aránya (%) Kelet-Közép-Európában, 2002; A ruszin nemzetiségű népesség aránya (%) Kelet-Közép-Európában, 2002 // Térinformatikai elemző és megjelenítő eszközk. – Режим доступу: <http://gis.geox.hu/nkfp/terinf.asp>.

³⁸ Slovenská republika. Geografický atlas. 3 vydanie – 2010 / Red. R. Čeman. – Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 2010. – 88 s. – S. 40; Školský atlas. Slovenská republika. 2 vydanie / Red. Milán Hajek. – Harmanec: VKÚ, 2008. – 48 s. – S. 12; Školský atlas. Geografia pre stredné školy. 1 vydanie / Hajek M., Zátok M., Mládek J., Kusendová D., Blažik T., Kasala K. – Harmanec: VKÚ, 2008. – 48 s. – S. 29.

³⁹ Szlovákia etnikai térképe 1:500 000. – Dunajská Streda: Lilium Aurum, 2001

⁴⁰ Štatistický úrad SR // portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/grafy/aj/08_a.pdf

картографуванні національного складу адміністративно-територіальних одиниць (районів-округів чи ж населених пунктів) і так само при побудові діаграм та проведенні розрахунків в усіх картах та атласах традиційно використовується сумарне число русинів та українців, які також позначаються на картах спільним кольором – як єдина етнічна група. При цьому в описах таких мап та діаграм обидві ідентичності згадуються поряд і живаються рівнозначно (наприклад, «українці і русини») або ж зазначається, що українців обраховано включно із русинами. Одним із перших показових прикладів такого картографування є мапа національного складу Центрально-Східної і Південно-Східної Європи, складена у 1992 р. угорським дослідником Л. Себоком (László Sebök)⁴¹ – на якій русинів включено до української національності. Важливо, що при цьому на мапі вирізняє всі інші національності, самостійність яких оспорується з етнологістичних міркувань: македонців і помаків подано окремо від болгар, молдаван – від румунів, моравців і сілезців – окремо від чехів, чорногорців – від сербів. Аналогічною є мапа «Частка української та русинської національностей за округами Словацької республіки», де обидві ідентичності також обраховувались спільно. У статистичному поєднанні українці та русини навіть у найбільш несприятливому для обох спільнот 1991 році домінували щонайменше у 33 населених пунктах держави⁴². У Словаччині є один район зі значною (Меджилабірці – 45,4% населення) та низка районів з менш чисельними спільнотами спільно русинів і українців за ідентифікацією: Свидник 13%, Снина – 11,6%, Стропков – 6,1%, Гуменне – 5%, Бардіїв – 4,2%, Стара Любовня – 4,5%, Пряшів – 1,4%.

Загальне число осіб русько-української культури за офіційними даними перепису 2001:

Офіційна чисельність міноритарної та політично недомінантної етнічної групи (національної меншини) за умов відсутності у неї спеціального конституційного чи законодавчо визначеного правового статусу (як наприклад, статусу корінного народу) чи політичного впливу – завжди буде заниженою. Так, М.С. Грушевський зазначає: «за сучасних умов перепису цифри народностей, які перебувають у менш сприятливих умовах, завжди виходять менші за дійсність»⁴³. Аналогічно і С.Л. Рудницький звертає увагу на «безпримірні обманства офіціальних статистик» «відповідно цілям пануючої нації»⁴⁴. Саме тому необхідно враховувати як офіційні статистичні дані чисельності етнічних груп при проведенні переписів, так і специфічні реалії українсько-словацьких міжетнічних взаємин, а саме більш ніж двохсотлітню неперервну асиміляцію рутенів Королівства Угорського словаками. Потрібно нада-

⁴¹ SEBÖK, L. Nationality map of East Central and Southeast Europe, 1989-1992. – München: Südost Institut; Budapest: Teleki László Foundation – Institute for Central European Studies, 1998. – Режим доступу: <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/kepek/KozEu.gif>.

⁴² Slovenská republika. Geografický atlas. 3 vydanie – 2010 / Red. R. Čeman. – Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 2010. – 88 s. – S. 40.

⁴³ ГРУШЕВСКИЙ, М.С. Очерк истории украинского народа. – 2-е изд. – К.: Лыбидь, 1991. – 400 с. – С.

⁴⁴ РУДНИЦЬКИЙ, С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І. Шабля. – Львів: Світ, 1994. – 412 с. – С. 215, 232, 236.

лі скористатись іншими юридично нікчемними, але отриманими під час перепису, а отже – відносно достовірними даними.

Необхідні розрахунки належним чином здійснила О. Данилюк-Кульчицька: відомо, що в анкетах словацького перепису населення 2001 р. окрім питання про національність було присутнє питання про материнську мову, тобто мову, якою розмовляють у сім'ї, тож навіть не «рідну мову» (що уможливило б істотне зростання числа україномовних та русиномовних осіб), а «мову повсякденного спілкування». Виявилось, що 28 885 осіб, які записалися словаками, спілкуються вдома русинською мовою та ще 1 342 словаків за національністю говорять українською мовою.

Якщо до русинів за національністю (24 201), додати тих, хто визнав материнською мовою русинську, але в графі «національність» вказав будь-яку ідентичність, крім русинської та української, переважно словацьку або угорську (29 029), а до них долучити ще тих, хто записався українцями (10 814), і хто зголосився до будь-якої національності, крім української та русинської, але назвав рідною мовою українську (4 366), то одержимо **68 410** людей явно українсько-русинського походження⁴⁵, або майже 1,2% населення Словаччини. Попри непридатність даних для реалізації законодавчих прав національної меншини, вони дозволяють статистично достовірно виявити осіб, все ще так чи інакше пов'язаних із русько-українською культурою та мовою. Разом із тим зберігається потреба визначення числа русинів-українців, які вже забули як свою етнічну приналежність, так і мову, але водночас зберегли питому релігійну ідентичність – православну чи уніатську.

Загальна кількість православних та греко-католиків за офіційними даними перепису 2001:

Останні статистично достовірні дані, офіційно отримані під час перепису, є дані щодо релігійної приналежності (віросповідання) – передусім тому, що історично уніатами (греко-католиками) на території Східної Словаччини на думку переважної більшості науковців були та залишаються саме русини та українці⁴⁶, як свідомі свого походження й національності, так і асимільовані. Сучасні твердження щодо історичного існування груп автохтонних словаків – греко-католиків на Сході держави не відповідає логіці релігійних процесів в карпатському регіоні, так само як і динаміці й наслідкам етнодемографічних процесів на території Східної Словаччини, а саме поступальній багатосолітній словакізації русинів-українців починаючи із XVIII ст., тобто чи не з перших міжетнічних контактів обох народів, що зустрілись у басейні річок Попраду й Ондави в процесі колонізації.

Дані перепису 2001 р. щодо релігійної ідентичності є значно більш достовірними порівняно зі статистикою 1991 року – з огляду на зафіксоване зростання релігійності населення й фактичне зникнення, перетворення на статистично незначну

⁴⁵ ДАНИЛЮК-КУЛЬЧИЦЬКА, О. Питання збереження національної ідентичності русинів-українців східної Словаччини // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 315. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=649/>

⁴⁶ Заперечення історичної відповідності рутенів – греко-католикам у Словаччині, висловлене у Votruba M. Linguistic Minorities in Slovakia. – Р. 14 переконливо спростовується в джерелах: Кабузан Н.В. – Вказ. праця; Петров А.Л. – Вказ. праця. – С. 98–99, 120–133; Csaplovics J. Gemälde von Ungarn. – S. 292 – 293.

групи атеїстів та осіб із невизначеним віросповіданням, досить чисельної станом на 1991 р.⁴⁷. Отже, у 2001 р. вірянами Словацької греко-католицької церкви визначило себе 219 831 осіб або 4,1% населення, приналежність до Чеської та словацької Православної Церкви задекларувало 50 363 осіб (0,9%). В сумі це становить **270 194 осіб або 5%** населення Словаччини.

Істотним позитивом для визначення за релігією території та меж розселення осіб з українським корінням – є наявність картографічних матеріалів, що враховують релігійну статистику 1991 р (Slovenská republika. Geografický atlas. Red. R. Černan. – S. 41). Тож ця статистика має промовистий територіальний еквівалент: спільна територія переважання в Словаччині греко-католицького та православного населення перевищує площу і межі ареалу рутенів на картах 90-х рр. XIX – початку XX ст., і приблизно відповідна межах на картах авторитетних українських етнографів – С. Рудницького і В. Кубійовича.

Оціночні чисельність і відсоток осіб русько-українського походження у населенні держав та окремих адміністративних одиниць; територія і межі їх проживання

З огляду на відомості щодо динаміки й напрямку асиміляційних процесів на теренах Східної Словаччини відповідно до офіційних переписних даних XIX – XX століть, а також з урахуванням бездержавності русинів-українців Пряшівщини впродовж усієї своєї історії, зокрема в XIX – XX століттях – всебічне і неупереджене дослідження чисельності та розселення у Східній Словаччині осіб, чії прашури іще наприкінці XVIII ст. вважали себе русинами, в жодному разі не може обмежуватись суто лише різноманітними офіційно встановленими переписними даними, потребуючи обґрунтованих оцінок науковців. Це підтверджується й відомостями щодо поступальної, хоч і відносно повільної асиміляції уніатів католиками – як відповідно до оцінок дослідників⁴⁸, так і за даними статистики⁴⁹.

Спробуємо обрахувати число «генетичних» русинів-українців Східної Словаччини шляхом встановлення (для різних періодів кінця XIX – початку XX століття) чисельності найбільш асимільованої групи держави – словакізованих русинів. Мадяризація русинів майбутньої Словаччини історично була незначною, істотно посилюючись лише на південний захід від Ужгорода, Берегового й Мукачева – у комітатах-столицях Боршодь, Сатмар, Гомор та Саболяч. Саме тому орієнтовну кількість людей, чії прашури на Сході Словаччини на початку XIX століття вважали себе русинами або «руськими», розмовляли «руською» (українською) мовою і були греко-католиками за віросповіданням, можна визначити на основні обліків, статистики та оцінок початку і середини XIX століття.

У контексті встановлення якомога повнішого і при цьому достовірного числа осіб русько-українського походження Східної Словаччини – важливо враховувати

⁴⁷ Так, у Свиднику чисельність осіб із невизначеним віросповіданням зменшилась з 1991 по 2001 рр. із 21,01% до 2,06%. – Див.: <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440712&lstObec=527106> У Меджилабірцях із 22,56% до 1,6% ([pp.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440705&lstObec=520471](http://app.statistics.sk/mosmis/sk/scitanie.jsp?txtUroven=440705&lstObec=520471)).

⁴⁸ КАБУЗАН, Н.В. – Вказ. праця. А також джерела до посилання 13 роботи.

⁴⁹ В 2001 р. у Словаччині було 5% уніатів і православних, в 1921 і 1930 – 6,6-6,7% – Див.: Votruba M. – Р. 4.

не лише офіційні статистичні дані та доктринально визначені дослідниками оцінки чисельності й етномовного, конфесійного складу населення (щодо досліджуваного періоду і так само станом на сьогодні), але також і статистику й оцінки приросту населення: як збережених етнічних груп, так і вже асимільованих спільнот. Також необхідно орієнтуватись в суспільно-політичних подіях на відповідних територіях на предмет їх можливого впливу на етнодемографічний баланс населення (війни, смертність від голоду та епідемій, масові депортації населення тощо). З огляду на відсутність значних втрат і переміщень населення впродовж словацької історії (на відміну від України, Польщі та Чехії), доцільно брати до уваги сучасну кількість населення територій історичного переважання певної етнічної групи. Аналізуючи демографічні дані, корисно заважати і на картографічні матеріали – адже у випадку русинів-українців Словаччини зменшення їх етнічних ареалів цілковито корелює із їх асиміляційними втратами на користь словаків.

Оціночні чисельність і відсоткова частка осіб русько-українського походження

Спершу зауважмо, що в період найбільш інтенсивної словакізації русинів-українців у другій половині XIX – першій половині XX ст. природний приріст східно-слов'янського населення (15,7% – 17,2% на десятиліття) не поступався словацькому (12-18%) і у півтора-два рази випереджав природний приріст етнічних чехів (8-11%)⁵⁰. Етнодемографічна ситуація у ЧРСР унікальна також з огляду на відсутність геноциду, масової загибелі чи депортації представників як титульних націй (чехів та словаків), так і українців як національної меншини (за винятком хіба що незначної кількості німців, угорців та українців – що дозволяє нівелювати чинник насильницької зміни національного складу через фізичне зникнення представників окремих етнічних груп. Отже, логічно буде вважати зменшення чисельності русько-українського населення ЧРСР виключно наслідком їх асиміляції словаками, а отже й припустити, що за відсутності асиміляційного фактору українство збереглося б на первісному рівні. При визначенні відсотка русинів-українців у населенні різних держав відштовхуватимемось від даних та оцінок Н.В. Кабузана, здійснених на основі обробки матеріалів статистики Королівства Угорського та Австро-Угорщини, а також опрацьованих ним доктринальних праць. Даний відсоток з урахуванням втрат протягом XX століття – екстрапольовано на статистично достовірно зафіксовану чисельність населення Угорського Королівства, Чехословаччини і Словацької Республіки, що надасть змогу встановити загальні оцінки можливої чисельності рутенів.

В усьому Королівстві Угорському с 1810 по 1910 р. питома вага русинів-українців за мовою знизилася з 5,4 до 2,6% (на **52%, тобто було асимільовано більш ніж половину рутенів!**), а греко-католиків у закарпатських комітатах — з 5,4 до 5,2%, тобто істотно менше (на 0,2% населення Королівства, або на 4% їх числа).⁵¹ За даними перепису, у 1910 р. рутени Угорської Русі становили 464 270 осіб (0,3%)⁵². Тож станом на 1910 р. фактично було асимільовано не менш як **470-490**

⁵⁰ Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с. – С. 491, 522.

⁵¹ КАБУЗАН, Н.В. – Вказ. праця.

⁵² A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. – Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (KSH), 1912.

тисяч українців. Так, в 1900 р. серед греко-католиків Транслейтанії виявилось 247 тис. угорців, 102 тис. словаків і 415 тис. українців за мовою. Через 10 років число словако-рутенів досягло 110 тисяч.

За В.Н. Кабузаном, у післявоєнних кордонах Чехословаччини (без Закарпаття) питома вага русинів-українців у XIX – 80-х роках XX ст. змінювалася таким чином: у 1810 р. вони становили 3,4% усього (185,2 тис.), в 1857 р. – 1,6% (148,5 тис.), в 1880 р. – 0,8% (82,5 тис.), в 1900 р. – 0,7% (83,5 тис.), в 1931 г. – 0,8% (118 р.), в 1970 г. – 0,4% (48,8 тис.), в 1980 г. – 0,3% (47,1 тис.)⁵³. Зазначені цифри достовірні, підтверджуються джерельно⁵⁴. За даними перепису 1980 р. населення Чехословаччини досягло 15 млн. 283 тисяч осіб⁵⁵, тож 3,4% суто арифметично становило б для цього року **519,6 тисяч осіб**. Разом із тим зрозуміло, що отримана чисельність осіб потенційно східнослов'янського походження є вкрай приблизною – з огляду на відсутність даних суто по Словаччині. Зрозуміло також, що попри певне число незворотно мадяризованих на території Словаччини, пропонована оцінка словакізованого українства станом на 1983 р. є істотно заниженою – з урахуванням повоєнної втрати до чверті населення ЧССР і отже, зростання відсотка всіх основних національностей включно з русинами-українцями. Отже, орієнтовна чисельність русинів-українців Словаччини включно з асимільованими становить приблизно **550-600 тис. осіб**. З огляду на зростання населення Словаччини більш ніж у півтора рази з 1920 до 1983 р. ці цифри наближені до оцінки В. Кубійовича у **200 тисяч** українців Словаччини у 1930 р. та оцінок Н.В. Кабузана (95 тис. русинів і 100 словако-рутенів у 1900 р.) з огляду на приріст.

Русько-українські етнічні терени за мапами XIX – початку XX століття: межі та площа

Встановлені в цьому дослідженні безпрецедентні, незрівнянні з іншими етнічними теренами масштаби словакізації русинів-українців, яка за більш ніж два століття призвела до **двадцятикратного** зменшення числа осіб з русинською та українською ідентичністю (тобто було асимільовано до 95% спільноти), підтверджуються й етнографічними даними, а саме картографічними матеріалами. Попри те, що від 20-х рр. XX століття і по сьогодні цілісна русько-українська ірредента у Словаччині відсутня – суцільний етнічний ареал рутенів на рівнинній Східній Словаччині, з огляду на наведені вище дані, беззаперечно існував аж до 80-х рр. XIX ст. (на Пряшівщині – на 30-40 рр. довше), тож мав бути і був докладно зафіксованим на тогочасних етнографічних картах, зокрема, у 1829 – 1885 рр.

Статистично засвідчена рутенська більшість населення в північних комітатах Угорщини надавала тогочасним картографам підстави відображати майже всю Східну Словаччину в якості етнічної території рутенів. Такі тенденції з огляду на традиційну інертність картографування і відставання його від найсвіжіших офіційних статистичних даних – забезпечували рутенський характер Східної Словаччини

⁵³ КАБУЗАН, Н.В. – Вказ. праця.

⁵⁴ EBERHARDT, P. Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data, and analysis. – М.Е. Sharpe, 2003 – 559 pp.

⁵⁵ Демографический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с. – С. 522; Заставний Ф.Д. – Вказана праця. – С. 252; Енциклопедія Українознавства. Том 3. – К.: 1995. – С.566.

на всіх картах більшої частини XIX ст., які до того ж спирались або на давніші джерела, або на спостереження дослідників, насамперед етнографічні. Першими етнічними мапами слов'ян були карти чеських вчених Я. Чапловича (1829)⁵⁶ і П. Шафарика (1842)⁵⁷, які довгий час залишались основою знань про розселення слов'янських народів. У середині XIX ст. на них спирались інші картографи при укладанні власних етнічних мап⁵⁸ – як-от, Г. Берггаус, який у своїх етнічних картах Європи та Австро-Угорщини фактично відтворює первинну карту П. Шафарика⁵⁹. Всі ці карти засвідчували значні ареали русько-української території на захід від Ужгорода – до Горнаду (Я. Чаплович) чи щонайменше до річки Ондави (П. Шафарик).

Надзвичайно важливими для встановлення історичного ареалу, кордонів та площі розселення рутенів Східної Словаччини є етнографічна карта Австро-Угорщини, а також інші етнічні мапи з атласу відомого німецького етнографа Р. Андре (Richard Andree) від 1881 р.⁶⁰, ідентично відтворені у виданому на 5 р. пізніше 4 виданні⁶¹ Енциклопедичного словника Й. Мейера (Joseph Meyer). Саме дві названі карти відображали етнічні ареали розселення рутенів Угорщини – до рік Попраду, Ториси й Горнаду, включно з долинами рік Топлі, Ондави й Лаборця (Свіржави), до міст Кошице й Пряшева. На цих картах крайніми північно-східними форпостами сусідніх словацької та німецької етнічних територій були міста й поселення Левоча, Пряшів, Гельниця, Будимир, Кошице.

⁵⁶ CSAPLOVICS, J. Ethnographische Karte des Königreichs Ungern // *Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Mit einer ethnographischen Karte.* – Pest: Verlag v. C. A. Hartleben, 1829. – 345 S. – Режим доступу: <http://szentkoronaradio.com/files/images/1829.JPG>.

⁵⁷ ŠAFAŘIK, P. J. Slovanský zeměvid // *Die Bulgaren in ihren historischen, ethnographischen und politischen Grenzen. (Atlas mit 40 Landkarten) / Vorwort von D. Rizoff.* – Berlin: Königliche Hoflitographie, Hof-Buch- und -Steindruckerei Wilhelm Greve, 1917. – 74 S. – S. 24. – Режим доступу: http://www.promacedonia.org/en/dr/dr_10-19_bg.htm#15; Šafařík P. J. Slovanský zeměvid / Ryl. V. Merklas. — Praha, 1842. – Режим доступу: <http://dalsimoravak.bloguje.cz/844191-moravane-na-mapach-z-19-stoleti.php>.

⁵⁸ ПАДЮКА, Н. Початки української етнокартографії (друга половина XIX ст.) // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Збірник наукових праць.* – Львів, 2008. – Випуск 1 (16). – С. 435-459. – С. 435. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zlnb/2008_1/pdf/rozdil-4/Padyuka.pdf

⁵⁹ BERGHAUS, H. Ethnographische Karte von Eüropa / Auf F. v. Stülpnagels geogr. Zeichnung zusammengestellt v. H. B[erghaus] im März 1845, in Stich vollendet November 1846.—1 : 6 000 000.—Gotha: Bei Justus Perthes, 1847 // *Dr. Berghaus' Physikalischer Atlas.*—Bd. 2.—Abth. 8: Ethnographie.—№ 5-8.—Gotha: Verlag v. Justus Perthes, 1848. – Режим доступу: <http://www.davidrumsey.com/maps5308.html>.

⁶⁰ Richard Andree's Allgemeiner Handatlas in sechsundachtzig Karten mit erläuterndem Text. Herausgegeben von der Geographischen Anstalt von Velhagen & Klasing in Leipzig. – Bielefeld und Leipzig: Verlag von Velhagen & Klasing, 1881. – 96 S. – S. 21, 45. – www.atlassen.info/atlassen/velhagen/andha01/piclarge/andha1881k044045.jpg

⁶¹ Ethnographische Karte von Oesterreich-Ungarn // *Band 12 // Meyers Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens.* 4., gänzlich umgearbeitete Auflage. 16 Bde. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1885–90. – 19.571 S. – Режим доступу: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meyers_b12_s0486a.jpg.

З'ясуємо ж площу русько-української етнічної території у Словацькій Республіці спершу відповідно до класичних меж Лемківщини й Пряшівщини, а далі – відповідно до розмежування за картами XIX ст. Так, українська Пряшівщина становить за оцінками 41% площі усієї Лемківщини, обрахованої відповідно до карти від 2002 р.⁶² у 8 948 км²⁶³ – тобто **3669 км²**. З них станом на 2001 р. асимільовано майже три чверті Пряшівщини, тобто **не менш як 2700 км²**. За В.М. Кубійовичем, площа української суцільної етнічної території у Словаччині – 3 500 км²⁶⁴. Подібну площу Пряшівщини подає і Ф.Д. Заставний – 3,5 тис. км² (і 2,6 тис. км², вочевидь, станом на 1930 р.)⁶⁵. Через згадані вище причини браку дослідницької уваги на сьогодні відсутні оцінки меж і території української Східної Словаччини, асимільованої впродовж XIX – XX століть – тож такі межі й площу буде орієнтовно визначено в даній роботі. Беззаперечною перевагою етнографічної карти Австро-Угорщини, інших етнічних мап з атласу Р. Андре 1881 р.⁶⁶ та Енциклопедичного словника Й. Мейера⁶⁷ є не лише висока якість відтворення й деталізація обрисів суцільної етномовної території та окремих анклавів, але й максимальна наближеність русько-словацького етнічного розмежування до кордонів сучасних округів (районів) Словацької Республіки, що наочно відображено на релігійній карті Словаччини⁶⁸. Тож межі території дійсного переважання осіб русько-українського походження проходять у загальних рисах по західному кордону округу Требішов у Кошицькому краї, а в Пряшівському краї – по західним кордонам округів Вранов-над-Топлею і Свидник. Далі на північному заході, на Пряшівщині, ця етнічна межа вже не збігається з адміністративними кордонами, охоплюючи північний захід округу Бардіїв, північ округу Сабінов, а також більшу частину північно-східних теренів округу Стара Любовня, залишаючи поза суцільним руським ареалом низку етнічних островів

⁶² РОВЕНЧАК, І. Лемківщина. М 1:275 000. — Львів: Світова федерація українських лемківських об'єднань, Львівська крайова організація товариства «Лемківщина», Географічна комісія Наукового товариства імені Шевченка, 2002.

⁶³ РОВЕНЧАК, І. Геокультурні засади розробки середньомасштабної карти «Лемківщина» // Геодезія, картографія і аерофотознімання. — 2007. — Вип. 69. — С. 167-172. — С. 168, 172. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Geodez/2007_69/26.pdf.

⁶⁴ Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989.

⁶⁵ ЗАСТАВНИЙ, Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах. — Львів: Світ, 1994. — 472 с. — С. 18. Також див. С. 252.

⁶⁶ Richard Andree's Allgemeiner Handatlas in sechsundachtzig Karten mit erläuterndem Text. Herausgegeben von der Geographischen Anstalt von Velhagen & Klasing in Leipzig. — Bielefeld und Leipzig: Verlag von Velhagen & Klasing, 1881. — 96 S. — S. 21, 45. — Режим доступу: <http://www.atlassen.info/atlassen/velhagen/andha01/picslarge/andha1881k044045.jpg>.

⁶⁷ Ethnographische Karte von Oesterreich-Ungarn // Band 12 // Meyers Konversations-Lexikon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens. 4., gänzlich umgearbeitete Auflage. 16 Bde. — Leipzig: Bibliographisches Institut, 1885–90. — 19.571 S. — Режим доступу: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meyers_b12_s0486a.jpg.

⁶⁸ Slovenská republika. Geografický atlas. 3 vydanie — 2010 / Red. R. Čeman. — Bratislava: Mapa Slovakia Plus, 2010. — 88 s. — S. 40-41. Разом з тим необхідно брати до уваги, що на етнічній і релігійній картах відображено дані перепису населення від 1990 року, а не від 2001. — Див. наприклад, дані по м. Свидник

по округах Східної (міста Кошице, Гельниця, Рожнява, Спішска Нова Вес) і навіть Центральної (округи Брезно, Рімавска Собота) Словаччини. Суцільна русько-українська та змішана із переважанням східнослов'янського елементу територія Східної Словаччини включає в себе близько двох третин округу Требішов (за винятком етнічно угорської території на південний схід від рік Бодрого й Латориці), 80% округу Михайлівці (так само окрім угорської території на південь від рік Лаборець та Уж), повністю округи Снина, Собранце, Гуменне, Вранов-над-Топлею, Меджилабірці, Свидник, північно-західну половину округу Бардіїв (до 40% площі), п'яту частину округу Сабінов, а також майже дві третини округу Стара Любовня та окремі східні території приміського округу Кошице. Площа окресленої території становить **6230 – 6250 км²⁶⁹** (що в 1,7 разів перевищує «офіційну» площу Пряшівщини та дорівнює половині площі Холмщини з Підляшшям – 12,7 км²⁷⁰) з населенням приблизно 440 – 460 тис. осіб.

SUMMARY

ASSIMILATION AND IDENTITY DEFORMATION OF CARPATHIAN RUTHENIANS-UKRAINIANS – AS THE FACTOR OF UKRAINIAN NATIONAL MINORITY (INDIGENOUS PEOPLE) RIGHTS IGNORING

The article according to the specific features of the theme has two goals, first one is to estimate the most reliable number and percentage of East Slavic population descendants in Eastern Slovakia (including areas to the south of Preshov region). The other aim is to distinguish the certain locations of their modern and historical dwelling. Both research goals are directed on proving the indigenous people nature of the “Ruthenian people” – Rusin and Ukrainian national minorities in Slovak Republic in order to clarify the directions of their communication and conduct with Slovakia government and authorities, local public administration as well as to find ethnohistorical and legal ground for their ethnocultural, social, political right claims as the indigenous people of the Slovak Republic – as Slovak nation-state.

⁶⁹ Školský atlas. Slovenská Republika. 2 vydanie / Red. Milán Hajek. – Harmanec: VKÚ, 2008. – 48 s. – S. 38, 40.

⁷⁰ ЗАСТАВНИЙ, Ф.Д. – Вказ. праця. – С. 19.